
TEOLOOGIATUDENGITE MEDITSIINITEEMALISED ORATSIOONID TARTU ACADEMIA GUSTAVIANAS¹

Kaarina Rein

SISSEJUHATUS

XVII sajandil olid kõrgkoolid nii Rootsis kui mujal haridusideaalilt humanistlik-teoloogilised ning koolitasid eelkõige vaimulikke. Ka Tartu ülikool ei olnud selles mõttes erand, 1632–1656 immatrikuleeritud tudengitest valis vähemalt veerand vaimulikukarjääri.²

Seega valmistati Tartu ülikoolis Eesti ja Läti jaoks ette üsna palju pastoreid (umbes 250).³

Teoloogidel oli teiste teaduskondade õppejõududega võrreldes juhtiv seisund. Usuteaduskond oli tollal õppejõudude arvult suurim põhiteaduskond (kahe korralise ja kahe erakorralise professoriga) ning esimene teoloog sai professoritest kõrgeimat palka.⁴

Arstiteaduse kohta võib tollase Tartu ülikooli kontekstis paljuski väita vastupidist. Academia Gustaviana asutamisürikule lisatud professorite nimekirjast võib lugeda, et rajatavas ülikoolis kavatseti arstiteaduse alal sisse seada kaks professuuri.⁵ Ka Academia Gustaviana põhikirjas on

¹ Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi grandid 8341 toel.

² Arvo **Teri**ng, *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. Publications Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis V (Tallinn: Valgus, 1984), 95.

³ Ilmar **Talve**, *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni* (Tartu: Ilmamaa, 2004), 146.

⁴ Vt *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*. Koostanud Helmut Piirimäe (Tallinn: Valgus, 1982), 205 ja Helmut **Piirimäe**, *Rootsi riigimajandus Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil* (Tartu: EÜS kirjastus, 2009), 164.

⁵ Friedrich **Menius**, *Jutustus Tartu ülikooli inauguratsioonist, mis toimus 15. oktoobril 1632. aastal*. Tõlkinud ja kommenteerinud Kristi Sak (Tartu: Tartu Ülikool Kirjastus, 1997), 54 jj.

öeldud, et ametis oleks pidanud olema korruga kaks meditsiiniprofessorit.⁶ Tegelikult töötas arstiteaduskonnas algusest peale vaid üks professor, mõlemad professuurid ei olnud täidetud kordagi ning vahel puudus meditsiiniprofessor hoopis. Üliõpilasi meditsiinivaldkond tollal eriti ei ahvatlenud. On teada vaid kaks tudengit, kes alustasid oma meditsiinstuudiumi Academia Gustavianas. Mõned Academia Gustaviana kasvandikud, kes õppisid Tartus teistes teaduskondades, jätkasid oma meditsiiniõpinguid mujal Euroopas. Ent arstina ei lõpetanud XVII sajandil Tartu ülikoolis stuudiumi keegi.

Peamiselt põhjustasid huvipuudust arstiteaduse õppimise vastu raskused töö leidmisel ning ka meditsiiniõppe lünklikkus Academia Gustavianas. Lisaks sellele, et meditsiiniprofessori koht oli aeg-ajalt täitmata, puudusid Tartus ka anatoomikum, botaanikaed ja kliinik. XVII sajandil seisis akadeemiline meditsiin ja kirurgia veel teineteisest lahus. Kui haavaarste-kirurge leidis tollal ilmselt igas väiksemaski linnas, siis akadeemilise haridusega arste oli ka mitmekümne tuhande elanikuga linnades üks või kaks ning rohkemat ei peetud vajalikukski. Seetõttu oli meedikul raske kohta leida.⁷

Kõigest sellest tulenevalt pärinevad Academia Gustavianast vaid üksikud arstiteadust käsitlevad tööd. Ainult ühel juhul oli meditsiintudeng sellise töö üle väitlejaks.⁸

Arstiteaduse teemal võtsid Academia Gustavianas sõna pigem üliõpilased, kes õppisid teoloogia- või filosoofiateaduskonnas. Juba rootsiaegse Tartu gümnaasiumi päevil väitles meditsiinilis-loodusteadusliku disputatsiooni üle tulevane Eestimaa konsistoriumi assessor ning Ida-Harjumaal praost Petrus Turdinus.⁹ Academia Gustaviana päevil lisandusid teo-

⁶ *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana). Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) Põhikiri* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997), 56 jj.

⁷ Tering, *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*, 113.

⁸ See tudeng oli Olaus N. Oestenius (1625–1682), kes disputeeris Tartus väitekirja „De dysenteria“ („Düsenteeriast“) üle 1651. aastal (vt Sebastian Wirdig; Olaus Oestenius (Östring). *Disputatio medica de dysenteria*. Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1651). Hiljem, aastal 1657, promoveerus Olaus Oestenius Helmstedti ülikoolis meditsiini-litsentsiaadiks. Tartus kaitsitud töö on pühendatud mitmele teoloogile, kes üliõpilase õpinguid toetasid.

⁹ Töö, mida Petrus Turdinus esitas, pärines Tartu gümnaasiumi rektori ja meditsiiniprofessori Johannes Raicuse sulest ja kandis pealkirja *Disputatio physico-medica votiva eĩs iępaęa surgenti jam Dorpati novo Collegio Regio („Loodusteaduslik-meditsiiniline votiiv-*

loogiatudengite Friedrich Heini ja Sequardus Wallanderi meditsiinialased oratsioonid. Rootsi luuleteoreetik Andreas Arvidi, kes oli ka Österhanninge kirikuõpetaja ning vaimulikuseisuse esindaja Rootsi riigipäevas, disputeeris Tartus õppimise perioodil muuhulgas meditsiiniteema üle. Ehkki XVII sajandi Tartu ülikoolis oli meditsiiniõpe üsna nõrgalt esindatud, peetakse paradoksaalsel kombel rootsiaegse Tartu ülikooli kasvandikest kuulsaimaks arstiteadlast Urban Hjärnet (1641–1724),¹⁰ kelle õpiaeg Tartus piirdus vaid poole aastaga ning kes siinmail meditsiiniõpinguteni ei jõudnud. Urban Hjärne puhul võib aga välja tuua asjaolu, et muu hulgas on uuritud ka tema teadustegevuse seotust teoloogiaga.¹¹

Artikli eesmärk on vaadelda eelkõige kaht Academia Gustaviana meditsiinialast oratsiooni – „De medicina“ („Meditsiinist“) ja „De homine“ („Inimesest“). Eeldatavalt ilmneb, milline võis olla meditsiini üle väitlejate motivatsioon selleteemaliste tööde koostamiseks, kuivõrd nad ise arstiks saada ei kavatsenud. Seega on vaja vaadelda ka arstiteaduse teemadel sõna võtnud teoloogiaüliõpilaste muid töid. Kuna aga miski ei võrsu tühjalt kohalt, siis on vajalik ka ülevaade lähenemisest teadusele ja retoorikale Academia Gustavianas. Samuti püüab käsitlus vastata küsimusele, kas neid akadeemilisi kõnesid on mõjutanud tollase meditsiiniprofessori Johann Belowi tegevus.

Eesti keeles on neid töid varem vaid mainitud,¹² kuid ühte neist on kirjeldanud Rootsi teadlane H. Sandblad Academia Gustaviana retoorikaõpinguid kajastades.¹³

---

disputatsioon pühenduseks Tartus juba kerkivale uuele kuninglikule kolleegiumile) (Rigae Livonum: Gerhardus Schröder, 1631).

¹⁰ Talve, *Eesti kultuurilugu*, 148.

¹¹ Vt Kristina Savin, „Gud i Naturens laboratorium: varsel och järtecken hos Urban Hiärne“ – *Den otidsenlige Urban Hiärne. Föredrag från det internationella Hiärne-symposiet i Saadjärve, 31 augusti – 4 september 2005*. Nordistica Tartuensia 17. Redaktörer Stig Örjan Ohlsson, Siiri Tomingas-Joandi (Tartu: Nordistica Tartuensia, 2008), 115–132.

¹² Vt *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*, 230.

¹³ Henrik Sandblad, *Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656*. Särtryck ur *Lychnos* 1975–1976 (Stockholm: Almqvist & Wicksell), 219.

PIIBELLIK-ARISTOOTELLIK LÄHENEMINE ACADEMIA GUSTAVIANA TEADUSTÖÖDES

Luterliku teoloogia mõjust rootsiaegsele Tartu ülikoolile ja usuteaduskonna kohast selles õppeasutuses on ilmunud mõned käsitlused seoses Tartu ülikooli 300. aastapäevaga.¹⁴ Sealt võib lugeda, et Tartu ülikool oli teadlikult rajatud protestantliku ülikoolina ning usuteaduskonna ja teatavas mõttes terve ülikooli usulise ja usuteadusliku suuna määras luterlik ortodoksia.¹⁵

Academia Gustaviana kaks kõige olulisemat teoloogiaprofessorit olid Andreas Virginius (1596–1664) ja Georgius Mancelius (1593–1654), kes olid eelkõige Aristoteelse kooli jüngrid, ning teoloogilised disputatsioonid, mis trükiti nende egiidi all, olid nii struktuurilt kui mõttemustrilt aristootellikud.¹⁶ Samas oli teoloogiaprofessoritel Academia Gustaviana põhikirja järgi karmilt keelatud moonutada oma õpetust, pühakirja ja teoloogiat metafüüsiliste ja skolastiliste arutlustega.¹⁷ Liigse Aristoteelsekummardamise tõttu süüdistas Academia Gustaviana esimene loogika- ja eetikaprofessor Michael Savonius Tartu teolooge ülikooli põhikirja eiramises,¹⁸ kuna see nägi ette ainete käsitlemist sokraatilise ehk Ramuse korra ja meetodi järgi.¹⁹

Ehkki Tartu ülikooli loodusteaduslike tööde kohta ei ole põhjalikumaid uurimusi, võib oletada, et sarnaselt Turu ülikooliga²⁰ võib ka Tartu ülikooli selleski vallas pidada aristootellikuks. Varasem uurimine on eriti

¹⁴ Hugo Bernhard **Rahamägi**, „Usulisi jooni ja momente Tartu Rootsi Ülikooli üldises struktuuris ja ilmes“ – *Usuteadusline Ajakiri*, lisavihik nr 3 (1932), 10–19; Olaf **Sild**, „Tartu Rootsi ülikooli korraldus ja töö“ – *ibid.* 19–37.

¹⁵ *Ibid.*, 35 jj.

¹⁶ Jānis **Krēsliņš**, *Dominus narrabit in scriptura populorum. A Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1992), 165.

¹⁷ *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*, 56 jj.

¹⁸ Krēsliņš, *Dominus narrabit in scriptura populorum*, 165; Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798, 184.

¹⁹ *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*, 54 jj. Petrus Ramus (1515–1572) oli üks esimesi, kes võitles selle eest, et teadus vabaneks skolastika ja Aristoteelse mõjuvõimu alt.

²⁰ Vt Maija **Kallinen**, *Change and Stability. Natural Philosophy at the Academy of Turku 1640–1713*. (Helsinki: Finnish Historical Society, 1995).

esile tõstnud Academia Gustaviana astronoomia- ja füüsikaprofessori Johannes Eriki Stregnensise viljakat õppe- ja teaduslikku tegevust, kelle töid on nimetatud läbinisti peripateetilisteks.²¹ Aristootellikku loodusfilosoofiat peeti veel XVII sajandi esimestel kümnenditel kogu Euroopa ülikoolides teaduse viimaseks sõnaks.²²

Loodusteadusi XVII sajandil võib iseloomustada ka kui teadusi Jumala loomingust. Adam oli esimene loodusteadlane, kes pani nimed Maal elavatele liikidele. Seega sai teoloogilisi argumente tuua ka loodus-teaduslikesse aruteludesse.²³

Academia Gustaviana disputatsioonidest leiab näiteid ka loodusteaduste ja teoloogia seotusest. Näiteks disputatsioonis „Füüsika loomusest“ on ära toodud selle distsipliini definitsioonid Aquino Thomaselt ja Albert Suurelt.²⁴ 1635. aastal kaitstud loodusteaduslik disputatsioon „Maailmast“²⁵ räägib muuhulgas maailma loomisest ja selle põhjustest, toetudes vastavatele Vana Testamendi kirjakohtadele. Küsimuses, kas maailm on igavene, võrreldakse Piibli ja Aristotelese seisukohti. Samas toetub disputatsioon „Maailmast“,²⁶ mis on koostatud 1642. aastal, peamiselt antiikautoritele. Seega võis ühele ja samale teemale läheneda erinevalt, tõenäoliselt oli siin määravaks ka juhendaja isik. 1642. aastast pärinev disputatsioon „Taevast“²⁷ defineerib sõna „taevas“ ladina, kreeka, heebrea ning saksa ja rootsi keele kaudu. Autor toob välja, et filosoofid ja teoloogid defineerivad taevast erinevalt. Teoloogidele vastuvõetavad määratlused jätab autor teoloogidele ning jätkab ise loodusfilosoofiaga.

Piiblile toetumist võib täheldada ka loodusteaduslikes töödes, mis räägivad neljast elemendist: õhust, veest, tulest ja maast. Siinkohal peab küll mainima, et sellistel teemadel kirjutatud tööd toetuvad pühakirjale erineval määral.

²¹ Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798., 217.

²² Georg **Stiernhielm**, *Filosofiska fragment med inledning och kommentar av Johan Nordström*. Vol. 1. (Stockholm: Alb. Bonniers Boktryckeri, 1924), CXLV.

²³ Kallinen, *Change and Stability*, 108.

²⁴ Johannes Eriki **Stregnensis**; Magnus Asp. *Disputatio physica de natura physicae* (Dorpati Livonorum: Typ. acad., 1649).

²⁵ Petrus **Goetschenius**; Nicolaus Olai Calmariensis. *Dissertatio philosophica et solennis de mundo in genere* (Dorpati Livonorum: Typis exscriptis Jacobus Pistorius, 1635).

²⁶ Johannes Eriki **Stregnensis**; Andreas Megalinus. *Disputatio physica de mundo* (Dorpati Livonorum: Lit. Acad., 1642).

²⁷ Johannes Eriki **Stregnensis**; Haquinus Platinus. *Disputatio physica de coelo* (Dorpati Livonorum: Lit. Acad., 1642).

1633. aastal kaitstud disputatsioon „Tulest“²⁸ räägib tule päritolust, loomusest, erinevatest liikidest, ainesest ning lisaks selle nähtuse tõlgendamise võimalustest, toetudes siinjuures nii Vanale kui Uuele Testamendile. Elemendist maa on Academia Gustaviana päevil kirjutatud mitu tööd, kus esineb ka piiblitsitaate, eelkõige Vanast Testamendist. 1654. aastal koostati disputatsioon „Maast“, kus on ka rohkelt defineerimist heebreakeele kaudu ja toetutud on I. Moosese raamatule ja Iiobi, Koguja ning Joosua raamatutele.²⁹ Sellest, kuidas töös on põhjendatud geotsentrilist maailmapilti, võib lugeda ka sekundaarkirjandusest.³⁰ Aastal 1633 peetud kõnes „Vetest“, kus on juttu ja näiteid vee esinemise mitmesugustest vormidest ja rollist, on rohkelt näiteid Piiblist, autor toob välja ka Jumala rolli selle elemendi esinemisel.³¹ 1647 kaitstud disputatsioonis „Õhust“³² toetub käsitlus üldiselt Aristotelesele, küll on aga 13. teesis öeldud, et õhu ainese on jumal loonud mittemillestki, mida nimetatakse kaoseks. Ent see ja teised Academia Gustavianast pärinevad õhku käsitlevad disputatsioonid Piiblile ei toetu.

Meditšiinidisputatsioone on Academia Gustaviana ajast on teada vaid kaks.³³ Siinkohal võiks esile tuua Andreas Arvidi disputatsiooni „Meditšiini olemusest ja ülesehitusest“, mis on kaitstud 1648. aastal. Meditsiini võimalike leiutajatena on selles töös mainitud egiptuse ja kreeka jumalaid.³⁴ Siingi võib täheldada Aristotelese mõju. Autor toob meditsiini olemasolu selgitamiseks välja neli põhjust, nagu neid eristatakse Aristotelese „Metafüüsikas“.³⁵ Tegevuse põhjuse (*causa efficiens*) puhul eristab autor esi-

²⁸ Henricus **Oldenburg**; Jonas Lannerus. *Disputatio physica anniversaria de natura ignis* (Dorpati Livonorum: J. Pistorius, 1633).

²⁹ Petrus **Lidenius**; Petrus Laurentii Arbogensis. *Disputatio philosophica de terra* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1654).

³⁰ Lea **Leppik**, „Mida me teame Rootsi-aegse Tartu ülikooli teadusest praegu rohkem kui 25 aastat tagasi?“ – *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXVII (2009), 32.

³¹ Petrus **Langius**, *Oratio de aquis* (Dorpati Livonorum: Lit. acad., 1637).

³² Johannes Erici **Stregnensis**; Olaus Bergius. *Disputatio philosophica de elemento aeris specialiter considerato* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, Acad. Typogr., 1647).

³³ Sebastian **Wirdig**; Andreas Arvidi Stregnensis. *De natura et constitutione medicinae* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1648) ja Sebastian **Wirdig**; Olaus Oestenius (Östring). *Disputatio medica de dysenteria* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1651).

³⁴ Wirdig; Stregnensis. *De natura et constitutione medicinae*.

³⁵ **Aristotle**, *The Metaphysics. Books I–IX with an English Translation by Hugh Tredennick* (Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 1989), 16 jj.

mest ja teist põhjust. Meditsiini esimene põhjus on autori arvates Kolmekordselt Parim Suurim Jumal (*Deus Ter Optimus Maximus*), kes on kõige hea autor, allikas ja algus. Teiseks põhjuseks peab autor leidlike inimeste olemasolu.³⁶ Samas Piibli tsitaate sellest tööst ei leia.

XVII sajandi keskel toimunud üleeuroopaline pööre Aristotelese ja antiigi filosoofialt R. Descartes'i õpetusele Academia Gustavianat veel ei mõjutanud. Iseloomulikuks nähtuseks Academia Gustaviana töödes võib pidada ranget toetumist autoriteetidele, olgu selleks pühakiri, antiikautorid või mõni omaaegne populaarne autor.³⁷ Näiteks on elemente käsitlevates töödes mitu korda toetunud Wittenbergi ülikooli meditsiiniprofessorile Daniel Sennertile (1572–1637).³⁸

ANTIARISTOOTELLIK LÄHENEMINE ACADEMIA GUSTAVIANA TEADUSTÖÖDES

Aristootellik skolastika hakkas XVII sajandi esimesel poolel siiski taganema loodusteaduste uurimisel põhineva nägemuse ees, mille mõju ulatus ka Tartusse. Kahtlemata võisid Academia Gustaviana loodusteaduslike ja meditsiiniliste tööde kujunemist mõjutada ka sel ajal levinud müstilised kontseptsioonid. Tartu ülikooli ajaloo uurimise kontekstis leiab neile vaid viiteid,³⁹ kuid Rootsis on seda teemat põhjalikumalt uuritud.⁴⁰ Kindlasti vääriks see teema ka Liivimaa kontekstis põhjalikumat süüvimist.

Antiaristootelliku maailmatunnetuse parimaks näiteks võib siinkohal tuua kantsler J. Skytte, kes lisaks Petrus Ramuse filosoofia toetamisele huvitus sügavalt loodusmüstilistest kontseptsioonidest, sealhulgas

---

Neli põhjust on materiaalne, formaalne, tegev ja eesmärgiline põhjus.

³⁶ Wirdig; Stregnensis. *De natura et constitutione medicinae*, [B2v].

³⁷ Leppik, „Mida me teame Rootsi-aegse Tartu ülikooli teadusest“, 32.

³⁸ Vt nt Johannes Erici **Stregnensis**; Olaus Bergius. *Disputatio philosophica de elemento aeris specialiter considerato* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, Acad. Typogr., 1647), 44. tees; Johannes Erici **Stregnensis**; Andreas Udbringius, *Disputatio physica de natura elementorum* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1645), 36. tees; Johannes Erici **Stregnensis**; Johannes Luth, *Disputationum physicarum decima tertia de elemento aeris* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1652), 28. tees.

³⁹ *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*, 183.

⁴⁰ Sten **Lindroth**, *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden* (Stockholm: Typografi Karl-Erik Forsberg, 1989), 128–178.

Hermes Trismegistose filosoofiast.⁴¹ J. Skytte huvi Paracelsuse mõttemaailma vastu ajendas teda kutsuma Tartusse meditsiiniprofessoriks Uppsala ülikooli meditsiiniprofessorit Johannes Raicust (u 1580–1632), kes oma töödes oli lõiminud Paracelsuse ja antiikautorite ideid meditsiinis.⁴² Paraku suri nimetatud arstiteadlane arvatavalt enne Academia Gustaviana inauguratsiooni.

Hermeetiline natuurfilosoofia oli juba kaua aega olnud alternatiiviks aristootellikule füüsikale. See kätkes endas vastuseisu Aristotelesele ja skolastikale – loogika, abstraktne mõistuseteadus, ei tunginud looduse tuumani, seda suutis vaid intuiitiivne vaatlus. Niisugused mõtted said alguse uusplatonistlikust maailmapildist, milles universumit tunnetati tervikuna, kus valitseb ilu ja kooskõla. Hermeetilise natuurfilosoofia eesmärk oli valitseda looduse nähtamatuid jõude.⁴³

Hermeetiline kirjandus puudutas erinevaid loodusteaduste valdkondi – maagiat, astroloogiat, alkeemiat ja meditsiini. Kõik need distsipliinid ja nende esindajad väärtustasid inimest. Loodusesse sukeldumine ei olnud vajalik enam üksnes müstiliseks kohtumiseks jumalaga, vaid ka ratsionaalne vahend looduse tundmiseks eesmärgiga seda valitseda.⁴⁴

Hermeetiline kirjandus võitis Euroopa vaimuinimeste seas XV–XVII sajandil tohutu populaarsuse. Hermeetikast olid mõjutatud mitu kuulsat õpetlast, nende hulgas ka Paracelsus. XVII sajandil sündinud roosiristlaste salaühingu esimest manifesti („Fama fraternitatis“, 1614) on mõjutanud hermeetiku, arsti ja alkeemiku Heinrich Khunrathi (u 1560–1605) ideed.⁴⁵

Roosiristlaste sõnumiks oli inimkonna muutmine. Paracelsust järgides ennustasid nad sellist tulevikku, kus kõik looduse saladused on ilmsiks saanud ja valitseb tõeline jumalatundmine. Mingis mõttes võib öelda, et Johan Amos Comeniuse (Jan Amos Komensky (1592–1670)) panfilosoofias jõudis roosiristlaste programm täiuseni. Utopist ja unistaja J. A. Comenius püüdis kogu oma elu luua kõihehaaravat üldteadust, panfilo-

⁴¹ Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798, 182 jj.

⁴² Stiernhielm, *Filosofiska fragment med inledning och kommentar*, Vol. I., CLXXXII.

⁴³ Lindroth, *Svensk lärdomshistoria*, 146.

⁴⁴ Aira **Võsa**, *Johann Georg Gichtel – teosofilise idee kandja varauusaegses Euroopas* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006), 169.

⁴⁵ Neeme **Närpa** „Hermes Trismegistos ja „Corpus Hermeticum“ – Vikerkaar, nr 1–2 (2010), 65.

soofiat, mis pidi õpetama inimsoole uusi ja lihtsamaid teid pidi asjade tõelise olemuseni tungimist.⁴⁶

Suurvõimu aegses Rootsis oli mitu väljapaistvat müstilise natuurfilosoofia järgijat. Tolle ajastu suur rootsi müstik oli Johannes Bureus (1568–1652), keda lummas eelkõige hermeetiline ja uusplatooniline loodusfilosoofiline traditsioon ning kel tõenäoliselt olid sidemed ka roosiristlastega.⁴⁷ Tema kummalise ja keeruka mõttemaailma keskmes oli teosoofiline jumalatundmine ning Johan Skytte oli alati Johannes Bureuse patrooniks ja soosijaks.⁴⁸ Johannes Bureuse järgijaks oli tema väimees Georg Stiernhielm (1598–1672),⁴⁹ kes tuli koos Johan Skyttega Liivimaale, kus temast sai Tartu õuekohtu assessor. G. Stiernhielm paistab siinmail silma kui haritud mitteaadlik, kes võtab osa valitsemisest, teeb karjääri ja saavutab oma teenete eest aadliseisuse.⁵⁰ Traktaadis „Looduse printsiipidest“ („Om naturens Principe“) ütleb G. Stiernhielm, et Aristoteles filosoferib ilma valguse ja vaimuta (*sine Luce & Mente*), rahuldudes vaid materija ja vormiga (*contentus materia & forma*). Ent G. Stiernhielmi sõnul on vaim asjade ainus ja esimene printsiip (*Mens unicum & primum est rerum Principium.*)⁵¹

Kõige silmapaistvamaks loodusmüstika esindajaks Tartus on peetud ajaloo- ja muinsuste professorit Friedrich Meniust (1593–1659).⁵² Põhjuks on tema 1644. aastal Salomon Maiuse nime all välja antud traktaat „Consensus Hermetico-Mosaicus“, mis rääkis kõigi nähtavate ja nähtamatute asjade päritolust. Fr. Meniuse teos oli S. Lindrothi hinnangul tüüpiline ajastu hermeetilise müstika esindaja. Hermes Trismegistos ja Mooses kerkivad esile tarkuse sammastena, vormiliselt on kirjutis Genesisi tõlgendus. Oma põhiseisukohtades on Fr. Menius väga lähedal G. Stiernhielmi vaadetele, mis tuleneb samale allikale toetumisest – selleks on

⁴⁶ Lindroth, *Svensk lärdomshistoria*, 147.

⁴⁷ Erland **Sellberg**, „Stiernhielms världsbild“ – *Stiernhielm 400 år. Föredrag vid internationellt symposium i Tartu 1998*. Redaktörer Stig Örjan Ohlsson och Bernt Olsson. Nordistica Tartuensia No. 4 (Stockholm: Elanders Gotab, 2000), 148 jj.

⁴⁸ Lindroth, *Svensk lärdomshistoria.*, 152 jj.

⁴⁹ *Ibid.*, 161.

⁵⁰ Nils **Runeby**, *Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden* (Uppsala: Appelbergs Boktryckeri, 1962), 122.

⁵¹ Stiernhielm, *Filosofiska fragment med inledning och kommentar*, Vol. II., 106.

⁵² *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*, 183.

J. A. Comeniuse Moosesest lähtuv (judaistlik) loodusteadus. Fr. Menius on toetunud teiste hulgas veel Paracelsusele. Ka Fr. Meniusest sai Tartus professor tänu J. Skytte toetusele.⁵³

Roosiristlaste mõttemaailma ja J. A. Comeniuse panfilosoofiliste ideede vahendamisel on suuri teeneid Academia Gustaviana juuraprofessoril Heinrich Heinil (u 1590 – u 1666). H. Heinil olid sügavad religiooni- ja filosoofiahuvid. Aastatel 1614–1620 oli ta kirjavahetuses Paracelsuse müstikale orienteeritud Johan Valentin Andreaega (1586–1654), keda peetakse harilikult roosiristlaste vennaskonna tegelikuks algatajaks. Viimane ütleb H. Heini kohta „*rarae devotionis exemplum*“ („näide haruldasest pühendumisest“). H. Hein oli ka Joachim Jungiuse (1587–1657) *Collegium philosophicum*'i liige, kus arutleti uute loodusteaduslike avastuste ja ajastu eri valdkondade reformimise püüdluste üle. Seda õpetatud seltskonda iseloomustas ilmselt tugev Paracelsuse mõju. Nii J. V. Andreae kui ka J. Jungius olid tihedais sidemais J. A. Comeniusega. Neist esimene pidas seda böömimaalasest filosoofi oma kõige olulisemaks inspiratsiooniallikaks.⁵⁴

Tartu ülikoolis olevat H. Hein demonstreerinud oma sõbra Johann Valentin Andreae raamatut „*Dextra amoris porrecta*“ („Armastuse väljasirutatud parem käsi“) kui ainsat õiget alust rajada panfilosoofiline ühing kõigi teaduste ühendamiseks ja uuendamiseks. J. V. Andreae „*Dextra amoris porrecta*“ mõjul olevat ta soovinud viia luterlikku kristlust Venemaale ja sealt Indiasse. Selle mõtte teostamiseks olevat H. Hein otsinud abi nii Rootsist kui Holsteini hertsogilt. Lisaks olevat H. Hein soovinud asutada Ruhnu saarele kolleegiumi, et seal elada nende vähestega, kes hoolisid õigest kristlusest.⁵⁵

On arvatud, et ka Academia Gustaviana esimene meditsiiniprofessor Johann(es) Below (Belovius) huvitus Paracelsusest.⁵⁶

⁵³ Lindroth, *Svensk lärdomshistoria*, 166.

⁵⁴ Stiernhielm, *Filosofiska fragment med inledning och kommentar*. Vol. 1., CXCIII.

⁵⁵ *Ibid.*, CXCII–CXCIV; Uku **Masing**, *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohast* (Tartu: Ilmamaa, 1993), 427 jj.

⁵⁶ Stiernhielm, *Filosofiska fragment med inledning och kommentar*. Vol. 1., CXCIX.

TARTU ÜLIKOOLI
ESIMESE MEDITSIINIPROFESSORI
JOHANN(ES) BELOWI (BELOVIUSE)
AMETIAEG ACADEMIA GUSTAVIANAS

Nii järgalt autoriteetidele toetuv kui ka looduse uurimisest ja müstikast huvituv maailm olid taustaks Tartu ülikooli esimese meditsiiniprofessori Johann Belowi (1601–1668) professorile, kes töötas Academia Gustavianas aastatel 1632–1642. Nimetatud arstiteadlane pärines suguvõsast, kust võrsus mitu tuntud arsti.⁵⁷ Belowite perekond on Tartu ülikooliga olnud seotud hiljemgi – nimelt oli Johann Belowi vennapoeg Jakob Friedrich Below Tartus meditsiiniprofessor Academia Gustavo-Carolina perioodil. Teadaolevalt oli ta esimene, kes Tartus inimlaipade lahanguid korraldas. Õppetöö kohta võib mainida, et J. Fr. Below kuulutas 1696. aastaks teoloogidele välja loengud Piiblis ettetulevate haiguste kohta. Kuna ka sel ajal oli meditsiinitudengeid vähe, püüdis J. Fr. Below arstiteaduse vastu huvi äratada teistegi erialade esindajates.⁵⁸

Siirdudes tagasi Tartu ülikooli esimese meditsiiniprofessori Johann Belowi elukäigu juurde, võib mainida, et lisaks sünnilinna Rostocki ülikoolile oli ta õppinud veel Wittenbergi, Greifswaldi, Erfurti ja Leipzigi ülikoolis.⁵⁹ Seega võis ta juba õpingupäevil kokku puutuda mitme hili-sema Tartu-kollegiga, kelle õpingupaigaks oli mõni neist ülikoolidest.

Johann Belowi ametiajast Tartus on teada vaid üks meditsiinitudeng – David Cunitius (Cunitz), kes immatrikuleerus Academia Gustavianasse 10. oktoobril 1637. aastal. Seega on Johann Belowi professori Tartus iseloomustatud kui tema enda jaoks väga igavat aega.⁶⁰ Küll luges Johann Below siiski loenguid anatoomiast ja botaanikast teiste teaduskondade üliõpilastele.⁶¹ Mõnest allikast võib lugeda, et Academia Gustavianas

⁵⁷ Vt *Svenskt biografiskt lexikon*. Tredje Bandet: Beck-Friis-Berndes. Redaktör Beril Boethius (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1922), 130.

⁵⁸ *Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798*, 235.

⁵⁹ *Album rectorum Universitatis Tartuensis 1632–1997*, koostanud Sirje Tamul (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997), 20.

⁶⁰ Sandblad, *Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656*, 228.

⁶¹ Johann Friedrich **von Recke**; Karl Eduard **Napiersky**, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. Bd. 1 (Mitau: J. F. Steffenhagen u. Sohn, 1831), 101 jj.

lahati kasse ja koeri eesmärgiga pakkuda linnaelanikele huvitavat vaatemängu.⁶² Neid lahanguid on seostatud Johann Belowiga.⁶³ Inimlaiba anatomeerimine oleks aga tollal olnud suur sensatsioon ning tõenäoliselt oleks see jäädvustatud ka kirjalikes allikates.

Johann Belowit on mainitud Friedrich Meniuse mõttekaaslasena filosoofia vallas.⁶⁴ Soojad sõprusuhted kujunesid Johann Belowil Georg Stiernhielmiga, kellega nad mõnda aega olid koos õppinud Greifswaldis⁶⁵, ja ilmselt suhtles ta aktiivselt ka juuraprofessor Heinrich Heiniga, kellega ta oli ühest ja samast linnast pärit. H. Heiniga võis ta kokku puutuda juba õpingute päevil Rostockis.

Johann Belowi töödest on säilinud vaid tema Rostockis kaitstud doktoritöö „De variolis et morbillis“ („Rõugetest ja leetritest“), kus kõige enam on toetunud arabia arstidele.⁶⁶ Kaasaegsematest arstidest on seal tsiteeritud näiteks G. Fracastorot ja A. Paréd.⁶⁷ Paraku on raske öelda midagi konkreetsemat Johann Belowi võimaliku Paracelsuse-huvi kohta, kuna tema doktoritööst sellele viiteid ei leia. Küll aga oli tema sõprus- ja tutvusringkonnas müstikast huvituvaid inimesi.

Johann Belowi professuuri ajal ei kaitstud Tartus ainsatki meditsiinilist disputatsiooni, esimene Academia Gustavianas kaitstud meditsiini-disputatsioon on enne mainitud Andreas Arvidi töö „Meditsiini olemusest ja ülesehitusest“.⁶⁸ Samas pärinevad Johann Belowi ametiajast Academia Gustavianas Fridericus Heiniuse kõne „Oratio de medicina“ (1637) ja Sequardus Wallanderi kõne „Oratio de homine“ (1640), mida

⁶² Рудольф Кенкмаа; Линда Эрингсон, „Из истории Academia Gustaviana в Тарту (1632–1656)“ – Скандинавский сборник II. Тарту: (1957), 172; Eesti Rahva Ajalugu II. Toimetanud Juhan Libe, August Oinas, Hendrik Sepp, Juhan Vasar (Tartu: K./ Ü. „Loodus“ 1934), 1137 j.

⁶³ Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798, 230.

⁶⁴ Friedrich Menius ja tema *relatio*. Järelsõna Friedrich Meniuse teosele *Jutustus Tartu ülikooli inauguratsioonist, mis toimus 15. oktoobril 1632. aastal*. Tõlkinud ja kommenteerinud Kristi Sak (Tartu: Tartu Ülikool Kirjastus, 1997), 74.

⁶⁵ Stiernhielm, *Filosofiska fragment med inledning och kommentar*. Vol. 1., CXCIX.

⁶⁶ Vt Jacobus Fabricius; Johann Below, *De variolis et morbillis theses inaugurales* (Rostochi: Literis Joachimi Pedani, Acad. Typogr., 1628), teesid 17, 24, 47, 65, 73, 90.

⁶⁷ *Ibid.*, teesid 71, 84. Itaalia arst G. Fracastoro (1483–1553) andis esimese meetoodilise üldkäsitluse nakkushaigustest, arendades ideed spetsiifilisest ja paljunemisvõimelisest nakkuslikust algest – kontaagiumist. Prantsuse kirurg A. Paré (1510–1590) reformis haavaravi.

⁶⁸ Wirdig; Stregnensis. *De natura et constitutione medicinae*.

sisust lähtuvalt võiks pidada meditsiiniteemalisteks. Seni on neid kõnesid seostatud pigem tollase kõnekunsti professori Laurentius Ludeniusega.⁶⁹

ORATSIOONID ACADEMIA GUSTAVIANAS

Academia Gustaviana peetud oratsioonid kuulusid retoorikaõpingute hulka ja neid peeti retoorikaprofessori Laurentius Ludeniuse (1592–1654) korraldusel, kelle ülesandeks oli üliõpilasi selles vallas juhendada. L. Ludenius kirjutas ise ka eessõnad peaaegu kõigile Academia Gustaviana oratsioonidele⁷⁰ ning nii on see ka eelmainitud meditsiiniteemaliste kõnede puhul. L. Ludenius oli ise väga produktiivne autor, lisaks muudele töödele pärineb tema sulest ka üks Greifswaldis avaldatud meditsiiniline disputatsioon.⁷¹

Retoorikaõpingute põhimõtted on kirjas Academia Gustaviana põhi-kirjas, samuti on seal ära toodud kohustuslikud autorid, kelle hulgas olid Cicero, Demosthenes, Thukydides, Herodotos, Plutarchos ja Livius. Retoorikaprofessor pidi välja pakkuma kõnede teemad nii kirikuisadelt kui ilmalikelt autoritelt, samuti Rootsi kuninga annaalidest ning ajalugudest.⁷²

Ekh saab Tartus koostatud akadeemiliste kõnede puhul tömmata paralleele XVII sajandil Uppsala ülikoolis koostatud kõnedega, mille kohta on öeldud, et need väljendasid elavalt väärikat eluhoiakut, millega tudengid antiiksete ideaalide puhul kõikjal kokku puutusid. Oratsioonid olid vormitud Rooma kõnekunsti mustrite järgi ning läbipõimitud mõtete-terade, metafooride, hüüatuste ja teravmeelsustega. Roomlased rääkisid alati voorusest ja aust, mis õilistab inimsugu ja kindlustab selle surematuse. Klassikaline mõte andis edasi ka stoikute filosoofiat, mis õpetas inimkonnale rasketes tingimustes toimetulekut ja pakkus lohutust, kui inimese saatuse muutus halvemuse poole.⁷³

⁶⁹ Tartu Ülikooli ajalugu I 1632–1798, 230.

⁷⁰ Katre **Kaju**, „Laurentius Ludenius (1592–1654), Greifswaldi ja Tartu Ülikooli professor“ – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, XXXVII (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009), 62.

⁷¹ Laurentius **Ludenius**; Johannes Heun, „Disputatio LXXI. De Bono animi acquisito; Quod est in arte Media“ *Liber De Quatuor Foelicitatis Humanae Gradibus: Exercitii LXXXIX*. (Gryphiswaldii: Albinus, 1625), Kkkkk-Lllll verso (809–824).

⁷² *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*, 60 jj.

⁷³ Sten **Lindroth**, *A History of Uppsala University* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1976), 68–70.

Voorused ja pahed, nii nagu Aristoteles on neid kirjeldanud oma „Nikomachose eetikas“ või nagu stoikud olid seda teemat esitanud, oli populaarne teema. Ka religioossete teemasid oli palju, kuid neis puudus teoloogiline sügavus. Mõttemuster oli nii konventsionaalne kui võimalik.⁷⁴ Academia Gustaviana õppetöös äratab tähelepanu suur hulk trükis ilmunud oratsioone.⁷⁵

Akadeemilised kõned jagunesid suunitluselt kahte gruppi. Esimete hulgas võib mainida temaatilisi eksamilaadseid kõnesid, kus kohtab abstraktseid arutlusi, nagu näiteks *oratio de pace, de musica, de ira, de angelis, de pietate, de paupertate, de anima* (kõne rahust, muusikast, vihast, inglitest, vagadusest, vaesusest, hingest) või ajaloolis-geograafilisi käsitlusi nagu näiteks *historia Germaniae, Finnoniae elogia* (Saksamaa ajalugu, Soome kiitus) jt teemasid. Teiseks pärineb Academia Gustavianast tähtpäevakõnesid mitmesuguste sündmuste, pidustuste, kirikupühade jm tähistamiseks.⁷⁶

Meditsiiniteemal väidelnud Andreas Arvidi Academia Gustavianas peetud oratsioonidest räägib üks libahuntidest,⁷⁷ kuuludes seega esimesse kategooriasse. Teine kõne on peetud Martin Lutheri auks,⁷⁸ olles seega teise kategooria kõne. Valdakonnalt on ilmselt mõlemad kõned teoloogilised.

Academia Gustavianas peetud temaatiliste kõnede näiteks on ka 1637. aasta 12. jaanuaril peetud „Kõne Tartu linnast“,⁷⁹ mille põhjal võib saada ülevaate ka akadeemiliste kõnede ülesehitusest. Tartu oratsioonide sisu

⁷⁴ Sandblad, *Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656*, 219.

⁷⁵ Ene-Lille **Jaanson**, *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Druckerei der Universität Dorpat 1632–1710. Geschichte und Bibliographie der Druckschriften* (Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2000), 47.

⁷⁶ Jaanson, *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710*, 47.

⁷⁷ Andreas Arvidi **Strengensis**, *De lykanthropis oratio* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1645).

⁷⁸ Andreas Arvidi **Strengensis**, *Martini Lutheri, theologiae doctoris et professoris in Academia Witebergensi elogium* (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1647).

⁷⁹ Vt Johannes Claudii **Risingh**, *Kõne Tartu linnast. Oratio de civitate Dorpatensi 1637*. Tõlkinud Marju Lepajõe; kommenteerinud ja järelsõna Jüri Kivimäe (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996) ja Johannes Claudii **Risingh**, *Kõne Tartu linnast. Oratio de civitate Dorpatensi 1637*. Tõlkinud Marju Lepajõe; kommenteerinud ja järelsõna Jüri Kivimäe; ingliskeelne tõlge Anne Lill; järelsõna tõlge Mart Jagomägi (Tartu: Ilmamaa, 2009).

on H. Sandblad küll hinnanud banaalseks,⁸⁰ kuid ilmselt võib öelda, et need pakuvad siiski informatsiooni tollaste olude kohta nii Tartus kui mujal.

Oratsioon peeti enamasti suurema publiku ees: kantsler, professorid, üliõpilased, magistraat, kõrged aukandjad, külalised. Kõnedega harjutati teemakäsitlemise loogilise ülesehituse vormimist ning esinemisostkust.⁸¹

„ORATIO DE MEDICINA“ JA SELLE AUTOR

Samal aastal kõnega Tartu linnast peeti Academia Gustavianas oratsioon meditsiinist.⁸² Selle oratsiooniga astus üles Fridericus Heinius (saksa-päraselt Friedrich Hein), kes oli pärit Rostockist nagu ka meditsiini-professor Johann Below ning kes oli Academia Gustaviana juuraprofessori Henricus Heiniuse (saksa-päraselt Heinrich Hein) poeg. Selle asjaolu toob Academia Gustaviana tollane rektor Laurentius Ludenius ära ka oma eessõnas kõnele.⁸³ Friedrich Hein õppis Tartus teoloogiat ja nii on ta hiljem, 31. juulil 1641. aastal, teoloogiaprofessor Andreas Virginiuse eesistumisel väidelnud teoloogilise disputatsiooni üle, mis käsitleb Johannese evangeeliumi 3. peatükki, kus Jeesus kõneleb Nikodeemusega (Jh 3:1–16). Samuti pärineb tema õpinguteajast Tartus tema sulest mõningaid luuletusi (1633–1639), millest kaks on pühendatud tema isale professor Heinrich Heinile seoses viimase rektoriametisse astumisega.⁸⁴

Fridericus Heiniuse õpingute kohta võib veel lisada, et need algasid Rostockis, sealsesse ülikooli immatrikuleeriti ta 1633. aasta juunikuus. Academia Gustavianasse immatrikuleerus ta ametlikult 19. märtsil 1634. aastal. Võib arvata, et tegelikult oli ta Tartus juba 1633. aastal, sest üks tema isale Heinrich Heinile pühendatud luuletus pärineb sellest aastast.⁸⁵

⁸⁰ Sandblad, *Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656*, 218.

⁸¹ Jaanson, *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710*, 47.

⁸² *Oratio de medicina, quam in Regia Academia Gustaviana, quae in Dorpati est 31. die Octobris anno 1637 publice enarrabat*, Fridericus Heinius (Dorpati Livonorum: Lit. acad. 1637).

⁸³ *Ibid.*, [A2 verso]

⁸⁴ Vt <http://www.ut.ee/klassik/neolatina/>

⁸⁵ Vt *Magnificis honoribus ... Heinrici Hein, J. U. doctoris, et in Regia Dorpatensi Academia professoris P. summiq[ue] dicasterii, quod ibidem est, adsectoris, cum ipsi Kalendis*

Pärast õpinguid Tartus jätkas Friedrich Hein oma studiumi Uppsalas, sealsesse ülikooli immatrikuleeriti ta 26. oktoobril 1641. aastal. 1642. aastal on ta seal ka disputeerinud. Tema elu lõpupäevil on teda 1665. aasta 17. märtsil mainitud Rostocki ülikooli raamatukogu kasutajana.⁸⁶

Siinses artiklis põhitähelepanu all oleva akadeemilise kõne „Oratio de medicina“ originaaleksemplar asub Stockholmi Kuninglikus Raamatukogus, trükitud on see Tartu akadeemilises trükikojas, kõne pikkus on 24 lehekülge.

Oma oratsiooni „De medicina“ alustab Fr. Heinius pärast pöördumist kantsler Bengt Oxenstierna, rektori ja õppejõudude poole väitega, et me näeme iga päev, kui võrd habras on inimkeha, ning seetõttu on ilmne, et see allub hõlpsasti kõikvõimalikele muutustele, sealhulgas haigustele. Fr. Heinius jätkab kurtmisega inimelu viletsuse üle ning selle üle, et tõved inimesi vaevavad.⁸⁷

Seejärel arendab autor teemat, kuidas hinge heaolu sõltub kehalisest tervisest ning kuidas sel sajandil nakkused on rännanud mööda asulaid ning paikkondi, põhjustades nende tühjenemist inimestest. Surmavate haiguste hulgas toob ta välja palaviku, leeptra, katku ja teised haigused. Ränkade tõbede hulgas mainib ta veel ka vesitõbe ja tiisikust. Fr. Heinius rõhutab, et meie, s.o eurooplaste juures on kiiduväärt, et paljud on pühenud meditsiiniõpingutele.⁸⁸

Autor räägib edasi vaimumeditsiinist. Nimi Jeesus ei tähenda tema sõnul muud kui tervist, sest see vabastab inimesed pattudest. Autor toob välja, et juristid on samuti omamoodi arstid, sest nad hoiavad seaduste abil riigi tervena. Filosoofia aga on hinge ravim.⁸⁹

Autor jätkab loomade haiguste teemaga, tsiteerides siinkohal mitut antiikautorit. Rumalad loomad on kõneleja sõnul loodud inimese jaoks ning vajavad haigestumise puhul hoolitsust.⁹⁰

Edasi räägib autor juba inimestega seonduvast arstiteadusest. Kut-

---

Novembris, ... sceptra Lycei offerentur, Phoebus triumphans gratulatur. (Athenis Livonorum: J. Pistorius, 1633). Luuletusi on selles kogumikus lisaks Friedrich Heinile veel Friedrich Meniuselt, Bernhard Belowilt ja Christophus Furecceruselt.

⁸⁶ Tering, *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*, 154.

⁸⁷ Friedrich **Hein**, *Oratio de medicina* (Dorpati Livonorum: Lit. Acad., 1637), [A3-A3 verso].

⁸⁸ *Ibid.*, [A3 verso].

⁸⁹ *Ibid.*, [A4 – A4 verso].

⁹⁰ *Ibid.*, [A4 verso].

sudes auditooriumi tunnistajaks, kiidab ta Tartu meditsiiniolusid ja siin läbiviidud lahkamisi. Fr. Heinius ülistab ka Tartu mahedat kliimat, millest tulenevalt ravimtaimed selles kandis jõudsalt kasvavad. Autor ütleb ka, et kõigil rahvastel ei ole kõigil aegadel olnud kutselisi arste, ja toob siinkohal näiteks babüloomlased. Esimese arsti ja arstide jumalana nimetab Fr. Heinius Apollonit.⁹¹

Järgneb loetelu väljapaistvatest kreeka ja ladina keeles kirjutanud arstidest. Esimeste hulgas toob kõneleja ära näiteks Hippokratese, Gale-nose, Aretaiose, Aetiose, Oreibasiose ja Dioskoridese nimed. Ladina keeles meditsiiniteemadel kirjutanud autoritest peab ta mainimisväärsteks Cornelius Celsust, Scribonius Largust, Quintus Serenust, Caelius Aurelianust, Marcellus Empiricust, Theodorus Priscianust, Johannes Ferneliust (Jean Ferneli), Johannes Fuchiust, Petrus Forestust (Pieter van Foreesti), Johannes Heurniust (Jan van Heurnet). Loetelus on seega nii antiikaja kui ka autori kaasaja tuntud meditsiinautorid.

Sisulisest küljest defineerib Fr. Heinius meditsiini kui kunsti, mis säilitab inimkehas tervise ja eemaldab haiguse, mida ravitakse. Sõna „meditsiin“ defineerib ta ladinakeelse sõna *medium* ('keskpaik') vahendusel. See on keskpaik liigse ja puuduva vahel. Ka Hippokrates pidas tema sõnul meditsiini selleks, mis lisab midagi puuduvale ja võtab ära sealt, kus midagi on üleliia.⁹²

Kõige väljapaistvam arst on Fr. Heiniuse sõnul Jumal. Tema on see, kes laseb arstimitel ravimtaimede kujul maa seest välja kasvada. Kõne autor esitab näitena Vana Testamendi tegelasi, kes on Jumala abiga terve-nenud – nt Moosese õde Mirjam, Tobias, Iiob ja Hesekiel. Autor rõhutab, et Jeesus ravis tihtilugu inimesi ainsa sõnaga. Hiljem edastas ta need võimed oma õpilastele. Ka pühad inglid taastavad kooskõlas Jumala tahtega haigete tervist, mille kohta võib samuti leida näiteid Piiblist.⁹³

Ajalookirjanikud jutustavad, et kreeklased on meditsiini alged saanud egiptlastelt, kes omakorda on need omandanud heebrealastelt. Herodotos räägib oma „Historiai“ 2. raamatus sellest, et egiptlaste arstkonna seas oli juba ka spetsialiseerumine. Egiptlased on aga kogu oma tarkuse saanud Hermes Trismegistoselt, kes oli autori sõnul Noa õpilane, ja tema

⁹¹ *Ibid.*, [B1].

⁹² *Ibid.*, [B1 verso].

⁹³ *Ibid.*, [B3 verso].

lastelt Isiselt ja Osiriselt ning samuti Hermese õpilaselt Asklepioselt. Oma osa selle kunsti juurutamisel Egiptuses oli ka Aabrahamil ja Jaakobil.⁹⁴

Fr. Heinius nimetab oma kõnes ka meditsiinikoolkondi – vanadel kreeklastel olid empiiriline, dogmaatiline ja meetodiline koolkond, hiljem lisandus neile Paracelsuse koolkond. Seejärel toob autor näiteid selle kohta, kuidas arstidel on võimalik õppida loomadelt.⁹⁵

Siis mainib autor, et arst võib ravimisel kasutada nii sarnaseid kui vastandlikke vahendeid. Ravi rakendatakse ravimite, kirurgia ja dieedi vahendusel. Seejärel räägib autor ravimite liikidest, kogustest ning manustamisest. Järgnevad täpsustused kirurgia ja toitumise kohta.⁹⁶

Fr. Heiniuse arvates peaks kehaliselt terve inimene elama nii täisväärtuslikku elu kui võimalik ning mitte piinama end range dieedi reeglitega. Autor toob välja ka kehalise tegevuse ja veeprotseduuride mõju.⁹⁷

Kõneleja rõhutab veel kord, et meie väljapaistvaim arst on kolmekordselt suurim ja parim Jumal. Lisaks Kristuse ja peaingel Raafaeli meditsiinialasele tegevusele annab sellest, et meditsiin on õilis kunst, tunnistust ka asjaolu, et mitu valitsejat on seda praktiseerinud – näiteks Pontose kuningas Mithridates. Ka väljapaistvad filosoofid, näiteks Demokritos, Platon ja Aristoteles on meditsiiniteemadel kirjutanud. Autori sõnul ei saa miski olla nauditavam kui selle tervistava kunsti tundmine.⁹⁸ Järgnevatel lehekülgedel toob autor argumente meditsiini kasulikkuse kohta ning kõne lõpeb pöördumisega Jumala poole, kus autor palub, et võiksim hagevoodis lamades alati sobiva vastumürgi saada.⁹⁹

Fr. Heiniuse disputatsiooni lõpus on pühendusluuletus meditsiinitudeng David Cunitiuselt, keda on peetud Tartu ülikooli esimeseks meditsiiniüliõpilaseks.

⁹⁴ *Ibid.*, [B4].

⁹⁵ *Ibid.*, [B4 verso].

⁹⁶ *Ibid.*, [C1- C1 verso].

⁹⁷ *Ibid.*, [C2].

⁹⁸ *Ibid.*, [C2 verso – C3].

⁹⁹ *Ibid.*, [C3 verso – C4 verso].

„ORATIO DE HOMINE“ JA SELLE AUTOR

Teine meditsiinialane oratsioon, mis peeti Tartus Johann Belowi profesuuri ajal, oli Sequardus (Segvardus) Olai Wallanderi „De homine“ („Inimesest“) aastal 1640. Autor oli pärit Mariestadist Rootsis ja alustas õpinguid Tartu ülikoolis aastal 1637, saades Academia Gustavianas stipendiumi aastatel 1638–1643. Aastatel 1644–1646 oli ta ülikoolis pedell. Mais 1646 on S. Wallanderi kohta mainitud, et ta oli valmis kodumaale (Rootsi) naasma.¹⁰⁰

Tartu akadeemilises trükikojas trükitud kõne „Oratio de homine“ originaaleksemplare on teada tervelt neli. Lähim asub Riias Läti Akadeemilises Raamatukogus, ülejäänud kolm asuvad Stockholmi Kuninglik Raamatukogus, Uppsala Ülikooli Raamatukogus ja Växjö Landsbibliotekis. Kõne pikkus on 20 lehekülge.

Lisaks selles peatükis vaatluse all olevale kõnele on Sigvardius Olai Wallander Tartus 1639. aasta 27. aprillil pidanud kõne „De felicitate“ („Õnnelikkusest“), kus on sarnaseid jooni tema kõnega „De homine“. Nende hulgas võib välja tuua sagedase Lüüdia kuninga Midase ja teiste valitsejate nimetamise. Ühe õnnelikkuse kontseptsioonina toob autor välja asjaolu, et haigestunu soovib omale tervist kui ülimat hüvet.¹⁰¹ Veel pärineb Sequardus Wallanderi Tartus veedetud ajast hulk pühendusluuletusi oma kaasüliõpilastele.¹⁰² Aastal 1644 on ta kirjutanud Emajõe muusade kogumikku järelehüüde Lääne-Götalandist pärit pastori Petrus Guthemiusse surma puhul, milles autor räägib kiirelt voolavast elust, ootamatu haiguse vägivaldsusest ning sellest, et ei ravimid ega kogenud arst ei suuda aidata ning haige pöördub asjatult arstikunsti poole.¹⁰³

Sequardus Wallanderi oratsioon „De homine“ on peetud 28. märtsil aastal 1640. Algab see jällegi retoorikaprofessori Laurentius Ludeniuse eessõnaga, kes iseloomustab inimeste elu kui vahevormi inglite ja kariloo-

¹⁰⁰ Tering, *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*, 173.

¹⁰¹ Sequardus Olai **Wallander**, *Oratio de felicitate* (Dorpati Livonorum: Lit. Acad., 1639), [A3 verso].

¹⁰² Vt <http://www.ut.ee/klassik/neolatina/>

¹⁰³ In obitum ac abitum Petri Arvidi Guthemii, Westro-Gothi, ecclesiae Svecanae, quae Rigae ad D. Jacobi colligitur, pastoris districtus Rigensis praepositi nec non protosynedrij Dorpatensis adsectoris die 21. Decemb. Anno 1644. Rigae denati; ibique 29. die mensis ejusdem, sepulchro, quod est in aede D. Jacobi, illati; decantabat Musae Embecciadès (Dorpati Livonorum: J. Vogelius, 1644).

made elu vahel. Tema sõnul on Jumal loonud inimese kehast ja ratsionaalsest hingest koosnevana.¹⁰⁴

Pärast kombekohast pöördumist ütleb kõneleja Sequardus Wallander, et inimene peab pidevalt meeles pidama, kes ta on, et mitte muutuda ülbeks.¹⁰⁵ Autor jätkab oma kõnet retoorikaga inimelu viletsuse üle, viidates siinkohal Kroisose ja Soloni loole, mille Herodotos on jutustanud oma „Historiai“ I raamatus (29–32, 86–87). Seejärel räägib S. Wallander ka Taanieli raamatus esineva loo kõrgist kuningast Nebukadnetsarist, kes sõi heina nagu härg, kelle ihu kasteti taeva kastega, kel juuksed kasvasid kotka sulgede sarnasteks ja küüned linnuküünisteks (Tn 4:30). Sarnased näited peaksid S. Wallanderi sõnul vagadel inimestel iga päev silme ees olema, et iseennast tundma õppida. Ka sel sajandil peaksid inimesed autori sõnul neis jälgedes käima ja seetõttu tahab ta esitada üht-teist, mis on inimese tundmaõppimiseks vajalik.¹⁰⁶

Autor täpsustab, et ta ei räägi inimestest, kelle kohta Paracelsus väitis, et need ei põlvne Aadamast. Osad neist elavat vees, teised mägedes ja kolmandad tules. S. Wallander kavatseb rääkida inimesest, kes on Jumala loodud mõistuslik olend.¹⁰⁷

Niisiis on kolmekordselt suurim ja parim Jumal loonud üheainsa inimese ja seejärel toodi küljest välja naine. Inimene on Jumala loodud substants, kel on keha ja aistiv hing, loodud Jumala kuju järgi, et ta Jumalat tundma õpiks ja ülistaks. S. Wallander väidab, et ladinakeelne sõna *homo* on tuletatud sõnast *humus*, mis omakorda selgitab inimese kahetist loomust, kuna ta koosneb kehast ja hingest.¹⁰⁸ Inimese päritolu erinevaid versioone ära tuues toetub autor ka Platonile, Ovidiusele ja Catole.¹⁰⁹

Inimese loomise Piibli versiooni juurde tagasi tulles ütleb S. Wallander, et Jumal lõi Eeva, kes on Aadama küljest võetud roie, mehe abiliseks. Pärast loomist sünnivad inimesed jumaliku õnnistuse väel vanematest. Samasuguse õnnistuse osaliseks sai Noa pärast veeuputust.¹¹⁰

Edasi ütleb autor, et hinge päritolu kohta on erinevaid arvamusi.

¹⁰⁴ Sequardus Olai **Wallander**, *Oratio de homine* (Dorpati Livonorum: Lit. Acad., 1640), [A2].

¹⁰⁵ *Ibid.*, [A3].

¹⁰⁶ *Ibid.*, [A3 verso].

¹⁰⁷ *Ibid.*, [A3 verso-A4].

¹⁰⁸ *Ibid.*, [A4].

¹⁰⁹ *Ibid.*, [A4 -A4 verso].

¹¹⁰ *Ibid.*, [B].

Samuti on erinevad põhjused, mis inimest alal hoiavad. Ilma kolmekordselt parima ja suurima Jumala tahteta ei lange inimese peast juuksekarvagi. Ka inglid saadavad ja valvavad inimest. Samuti pole autori sõnul vähetäh-tis meditsiin, mis Jumala heakskiidul kaitseb inimese elu ja tervist.¹¹¹

Kõneleja jätkab teooriaga mikro- ja makrokosmosest ning nelja ele-mendi osatähtsusest inimese puhul. Nii väidab ta, et tuli on nähtav ini-mese silmis, õhk on kogu kehas, vesi on soontes kui veejuhtmetes, maa on liha koos luudega. Samamoodi vastavad neli kehavedelikku neljale ele-mendile – kollane sapp tulele, veri õhule, lima veele ja must sapp maale.

S. Wallanderi oratsiooni keskosa on iseloomustatud kui anatoomilis-füsioloogilist kompendiumi, kus traditsiooniline retoorika on unustatud. Usutavasti kuulus S. Wallander nende väheste tudengite hulka, kes osale-sid arstiteaduskonna loengutel, ja ta kasutab seega juhust demonstreerida oma teadmisi selles vallas.¹¹²

Anatoomiline kirjeldus on tõepoolest põhjalik ja võtab enda alla üle kolme lehekülje. Arvestades, et tegemist on kõnega, ei sobi see tõesti eriti konteksti. S. Wallander kirjeldab kõigepealt luid, kõhresid, kõõluseid, veresooni, närve ja nahka. Eraldi tähelepanu on pööratud pea ehitusele ja sisemusele, sealjuures aju ehitusele. Autor jätkab kaela osatähtsusega ning seejärel räägib ta põhjalikult rindkeres paiknevatest siseelunditest. Siis kirjeldab autor selja ehitust ja loetleb kõhuõõnes paiknevaid siseelun-deid. Lühidalt mainib autor mees- ja naissuguelundite erinevust. Edasi räägib autor jäsemetest.¹¹³ Inimesega seoses toob autor esile ka kehavede-likud ja -vaimud. Veel räägib autor ratsionaalsest hingest, mis tema sõnul täiendab elustavat ja aistivat hinge, ning inimese võimetest.¹¹⁴

Oratsiooni „De homine“ viimastel lehekülgedel tsiteerib autor ini-mese ja Jumala sarnasuse küsimuses Wittenbergi teoloogi Balthasar Meisnerit (1581–1626). Vaimsetes asjades ei suuda inimene autori sõnul midagi saavutada ilma Jumala vaimuta.¹¹⁵

Autor manitseb nii liigse lõbujanu, rikkuse kui ka kuulsuse tagaaja-mise eest. Hoiatavad eeskujud oleksid siinkohal vastavalt Soodoma ja Gomorra linna, kuningas Midase ning Heliose poja Phaethoni saatus.

¹¹¹ *Ibid.*, [B-B verso].

¹¹² Sandblad, *Om Dorpats universitet under dess äldsta skede 1632–1656*, 219.

¹¹³ *Ibid.*, [B2-B3 verso].

¹¹⁴ *Ibid.*, [B3 verso-B4].

¹¹⁵ *Ibid.*, [B4 verso].

Teoloogid ütlevad, et pühakirja kohaselt on inimese olemasolu eesmärk täielik kuuletumine Jumalale. Ka paganlikud filosoofid on väitnud, et inimese ülim eesmärk on vaid Jumal.¹¹⁶ S. Wallander toob lisaks välja ka Aristoteelse kuulsa ütluse „Naine on ebatäiuslik mees“.

Oma kõne lõpus esitab S. Wallander kontseptsiooni inimesest kui mikrokosmosest. Samuti loetleb ta nähtusi, mis inimest hukutavad. Autori sõnul on inimene inimesele sagedamini hunt. Samuti kurnavad inimesi haigused. Lõpuks hävitab inimese surm.¹¹⁷

Kõne lõpeb üleskutsega ülistada oma kõrgeimat arhitekti ja armastada teda kogu südamest, kogu väest ja kogu hingest. Selleks palub autor Jumalalt heldet abi.¹¹⁸

ANALÜÜS

Academia Gustavianast meditsiiniprofessor J. Belowi ametiajast (1632–1642) pärinevas kahes meditsiiniteemalises oratsioonis „De medicina“ ja „De homine“ võib arstiteaduslikke ja teoloogilisi teemasid leida täiesti võrdsel määral. Fr. Heiniuse töös „De medicina“ käsitleb autor haigusi ja meditsiini pigem kui sotsiaalset nähtust, S. Wallanderi tööd „De homine“ võib pidada arstiteadusliku ja filosoofilis-teoloogilise lähenemise sümboolsiks.

Fr. Heinius väljendab keskaegset *Christus Medicus*'e traditsiooni ideed, Jumal on tema sõnul parim arst.

Academia Gustaviana ajast ei ole Tartus inimlaipade lahkamise kohta otseseid andmeid. Fr. Heinius kutsub aga oma kuulajaid tunnistajaiks ülikoolis toimuvatele lahkamistele. Kuna autor väidab, et need lahkamised toimuvad sageli, siis ilmselgelt ei ole tegemist inimlaipade anatomeerimisega, vaid pigem toetab see seniseid andmeid Academia Gustavianas kasutatavate ja koerte lahkamise kohta.

Meditsiiniõpe Academia Gustavianas kiritses, seda eelkõige vastava eriala tudengite puudumise tõttu. Seega räägib Fr. Heiniuse oratsioon tegelikkusele paljuski vastu ja seda võiks tõlgendada kui katset Tartu

¹¹⁶ *Ibid.*, [C].

¹¹⁷ *Ibid.*, [C verso-C2].

¹¹⁸ *Ibid.*, [C2].

meditsiiniolusid ilustada ja üles kiita. Seda oletust näivad kinnitavat faktid, et Fr. Heinius oli pärit Rostockist nagu ka meditsiiniprofessor Johann Below ning et ta oli Academia Gustaviana juuraprofessori, samuti Rostockist pärit Heinrich Heini poeg. Oma kõnes kiidab Fr. Heinius ka juriste, nimetades neid ühiskonna arstideks. Samas on siiski groteskne, et arstiteadust Tartus ülistatakse sellal, kui meditsiiniprofessor on viis aastat olnud ilma ainsagi üliõpilaseta ning esimene meditsiinitudeng on alles paar nädalat tagasi Tartusse ilmunud. Siin võib näha ajendit Fr. Heiniuse oratsiooni pidamiseks, arvestades sellesama meditsiiniüliõpilase pühendusluuletust kõne lõpus.

S. Wallanderit võib ilmselt pidada tudengiks, kes tõesti tundis huvi meditsiiniteemade vastu ja käis J. Belowi loengutel, viiteid selliste huvide kohta võib leida ka ühest tema luuletusest. Teadmised meditsiini vallas olid tal kahtlemata märksa põhjalikumad kui Fr. Heiniusel.

Kõnekunstiprofessor L. Ludenius, kelle valdkonda need oratsioonid õigupoolest kuulusid, oli ise varem samadel teemadel (s.o meditsiinist ja inimesest) sõna võtnud. Samas märkimisväärseid sarnasusi vaatluse all olevate oratsioonidega tema töödest ei leia. Seega ei saa L. Ludeniuse mõju siin määravaks pidada, autorid on mõlema kõne puhul tõenäoliselt siiski üliõpilased ise, ehkki kahtlemata osalesid nad ka retoorikakursustel – see nähtub tsiteeritud autoritest. J. Belowi mõju on mõlemal puhul olemas, ehkki erinevas vormis. Fr. Heiniuse meditsiiniülistus on ilmselgelt mõjutatud soovist kaasmaalase ja oma isa kolleegi valdkonda esile tõsta – Academia Gustavianas ju varem meditsiinilisi töid ei olnud. S. Wallander aga sai oma anatoomiateadmised tõenäoliselt J. Belowi loengutel.

Küsimuses, kas neid Academia Gustaviana oratsioonid on mõjutanud skolastiline lähenemine või uuemad teadustööd, tuleb kindlasti suurem osakaal anda esimesele. Uuema aja teadlasi, sealhulgas Paracelsust, küll mainitakse, kuid pikemalt neid ei käsitleta. Fr. Heiniuse puhul oleks eriti võinud eeldada J. A. Comeniuse mõju, kuid viimase loomingus võib kohata üsna negatiivset suhtumist akadeemilisse meditsiini,¹¹⁹ Fr. Heinius vastupidi, kiidab seda rohkelt. Antiikautorid ja Piibel on mõlema kõne puhul olnud olulised allikad.

¹¹⁹ John **Comenius**, *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart*. Translated and introduced by Howard Louthan and Andrea Sterk. Preface by Jan Milič Lochman (New York, Mahwah: Paulist Press, 1998), 118 jj.

KOKKUVÕTE

Artiklis oli põhitähelepanu all Tartu ülikooli esimese meditsiiniprofessori Johann Belowi professor (1632–1642) Academia Gustavianas, mil Tartus ei kaitsnud ühtegi arstiteaduslikku disputatsiooni, küll aga pidasid teoloogiatudengid kaks oratsiooni – „De medicina“ ja „De homine“, mida teemavalikust lähtuvalt võiks pidada vähemalt osaliselt meditsiini valdkonda kuuluvaiks. Kõige õigem oleks neid ehk määratleda kui interdistsiplinaarseid oratsioone teoloogia ja meditsiini vallast. Siiani on Academia Gustavianat käsitlevates teadustöodes neist kõnedest mööda vaadatud, kuid tasuks meenutada, et tegemist on siiski Academia Gustaviana esimeste meditsiinialaste töödega. Kui nad ka arstiteaduse vallas midagi uut ei paku, annavad nad siiski pildi akadeemias meditsiini vallas toimuvast ja sealsest suhtumisest arstiteadusse. Teema kohta on materjali väga vähe ning seega tuleks olemasolevat igal juhul hinnata kui väärtuslikke allikaid.